

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՎԻԹ ԳՅՈՒՐՋԻՆՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԵՎԱՎՈՐ ԽՈՍՔԵՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆԸ

Համաշխարհային գրականության հսկաներից մեկը՝ Հոմերոսը, «Իլիականում» և «Ոդիսականում» քանիցս գործածել է «թևավոր խոսք» արտահայտությունը: Նա պատկերավոր, արտահայտիչ խոսքը «թևավոր» է կոչել, քանի որ այն խոսողի բերանից կարծես թե թռչում է դեպի ունկնդրի ականջը: Բանավորից կարող ենք ասել, որ այժմ էլ հայերենով վկայված թևավոր խոսքերը բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Պետրոս Բեդիրյանի «Հայերեն թևավոր խոսքեր» բառարանից պիտի թռչեն-հասնեն ընթերցողների սրտին և մտքին:

Բառարանն ընդգրկում է հայերեն գրավոր (հազվադեպ՝ նաև բանավոր) խոսքում հանդիպող 2265 թևավոր խոսքեր: Սրանց մի մասը, այսպես կոչված, «միջագային» շերտն են կազմում. բառարանում տրվում են սրանց ռուսերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն համարժեքները: Այս կարգի թևավոր խոսքերի մեջ մեծ թիվ են կազմում սուրբգրային ծագում ունեցողները: Մյուսները ծագում են հունահռոմեական դիցաբանությունից, պատմական հանրահայտ իրադարձություններից, համաշխարհային (հիմնականում՝ եվրոպական) գրականության գոհարներից: Բառարանի թևավոր խոսքերի մյուս մասը հայկական ծագում ունեցող թևավոր խոսքերն են. սրանք գալիս են մեր գրականությունից, բանահյուսությունից, հայ ժողովրդի պատմությունից, երբեմն՝ նաև ֆիլմերից:

Պ. Բեդիրյանի բառարանը հիմնարար աշխատանք է: Բառարանի նյութը հավաքվել է հարյուրավոր սկզբնաղբյուրներից՝ այլազան գրականություն, մամուլ, նաև բանավոր խոսք: Թևավոր խոսքերը գրեթե առանց բացառության ներկայացվում են բնագրային օրինակներով, մի բան, որ տարիների տքնաջան աշխատանք է պահանջում: Հենց այդ բնագրային օրինակներն են փաստում այս կամ այն թևավոր խոսքի գործածականությունը հայերենում: Դրանք ոչ միայն ցուցադրում են թևավոր խոսքի գործածությունը, այլև նպաստում են իմաստի ընկալմանը:

Բառարանում ընդգրկված թևավոր խոսքերը ներկայացնում են հայերենի տարբեր գոյավիճակներ՝ գրաբար (*զինուորեալ մանկունք* - «հայրենիքին, նրա ազատությանը նվիրված մարտիկներ», *Ծանի՛ր զքեզ* - «առաջին հերթին ինքդ քե՛զ ճանաչիր, քո հնարավորությունները, քո ծագումը...», *Հունձք բազում են, եւ մշակք սակաւ* - «ասպարեզում գործ շատ կա, բայց նվիրված աշխատողներ՝ քիչ» և այլն), աշխարհաբարի տարբեր փուլեր՝ արևելահայերեն (*տառապանքս փորձ ունի, ամեն մեռնողի երանի տալ* և այլն), արևմտահայերեն (*հովվերգության ճյուղին կպատկանի* - «անիրական, խոսքի նյութի հետ կապ չունեցող բան է», *ոտքս կոտրեր՝ չերթայի* - «հեզնանքով ասվում է մի տեղ կամ մեկին այցելելու համար զոջալու մասին» և այլն), նույնիսկ խոսակցական լեզու և բարբառ (*Նաջարյանը փոջմանել ա* - «կատակով կամ հեզնանքով ասվում է մեկի մտափոխության, մի գործից ետ

քաշվելու մասին», *մի մուշտի* [բռունցքի հարված] *եմ տվել* - «ի՛նչ մեծ հարված եմ հասցրել որ» և այլն):

Կառուցվածքային առումով թևավոր խոսքերը ներկայացնում են բառեր (*Աբել* - «եղբոր զոհը դարձած մարդ», *կովախնձոր* - «կովի, գժտության պատճառ, առիթ», *Գոբսեկ* - «ծայրաստիճան ժլատ մարդ» և այլն), բառակապակցություններ (*Աբրահամի գառ* - «գոհաբերվելու պատրաստ էակ», *Աբու Հասանի մաշիկներ* - «խղճուկ, քրքրված կոշիկներ» և այլն) և նախադասություններ (*Ազնվականությունը պարտավորեցնում է* - «դիրքը պարտավորեցնում է, որ համապատասխան կեցվածք ունենաս», *Հաննիբալը դարպասների մոտ է* - «մոտալուտ մեծ վտանգ է սպառնում» և այլն), որոնք վերահիմաստավորված են և պատրաստի մուծվում են խոսքի մեջ:

Պ. Բեդիրյանի այս բառարանում ընդգրկված թևավոր խոսքերը լեզվամշակութային և իմացական հսկայական տեղեկատվություն են պարունակում: Բառարանի նյութը նրանից օգտվողին տանում է Հին Հոմեր (*Եկա, տեսա, հաղթեցի* - Հուլիոս Կեսար), Հին Հունաստան (*ավգյան ախոռներ* - հունական դիցաբանությունից), Ռուսաստան (*կոտրած տաշտակի առաջ կանգնել* - Ալ. Պուշկին), աստվածաշնչյան ժամանակներ ու վայրեր...

Քրիստոնեությունը, մասնավորապես Սուրբ Գիրքը հսկայական ազդեցություն են թողել հայ մշակութային զարգացման վրա. այդ փաստը բոլորին է հայտնի: Աստվածաշնչյան «հետքը» տեսանելի է նաև հայերենում, առավելաբար պատրաստի խոսքային կառույցների ոլորտում (դարձվածքներ, առած-ասացվածքներ, թևավոր խոսքեր, ասույթներ):

Ե դարից սկսած՝ մասնավորապես սուրբգրային ծագում ունեցող լեզվական միավորները հանդես են եկել հայերեն ինքնուրույն և թարգմանական գրականության էջերում և դարերի ընթացքում անընդհատ գործածվելով՝ դարձել մեր լեզվի անքակտելի մասը: Գրաբարյան փուլից հետո դրանց զգալի մասը գեղարվեստական գրականության մեջ և մամուլում գործածվում է նոր հայերենով՝ աշխարհաբարով: Մեզանում այդ կարգի միավորների տարածման գործում հայերեն Աստվածաշունչ մատյանից գատ մեծ դեր են խաղում նաև համաշխարհային դասական գրականության՝ քրիստոնեական մշակութային ավանդույթները կրող լավագույն նմուշների թարգմանությունները:

Առանձնանում են, այսպես կոչված, աստվածաշնչաբանությունները. սրանց սուրբգրային ծագումն առաջին իսկ հայացքից զգալի է թե՛ կառուցվածքի (ձևի), թե՛ իմաստային հարազատության տեսանկյունից: Հանրահայտ օրինակներ են՝ *ահեղ դատաստան, աղքատ Ղազարոս, աճեցե՛ք և բազմացե՛ք, ամեն բան իր ժամանակն ունի, այր և կին՝ մեկ մարմին, անառակ որդի, անկեզ մորենի, Ավետյաց երկիր* և այլն:

Հետաքրքրական են այն թևավոր խոսքերը, որոնց աստվածաշնչյան ծագումն «անզեն աչքով» չի երևում: Օրինակ՝ *ամբողջ սրտով, անմեղ գառնուկ, աչքի լույսի պես պահել, առանց դեմքին (ու դիրքին) նայելու, արևի (լուսնի) տակ ոչինչ նոր չէ* և այլն:

Իհարկե, մեծ թիվ են կազմում աստվածաշնչյան այն թևավոր խոսքերը, որոնք մինչև օրս գրաբարով են մնացել մեր խոսքի մեջ (*ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման* - «վրեժխնդրության բանաձևում», *բազումք են կոչեցեալք, և սակաւք՝ ընտրեալք* - «հավակնորդներ շատ կլինեն, բայց արժանիներ՝ քիչ», *անցո՛ գրաժակս զայս յինէն* - «այս փորձանքից ինձ ազատի՛ր», *հարկ լուծանէ՛ զօրէնս* - «անհ-

րաժեշտությունը, կարիքն ստիպում են օրենքը զանց առնել» և այլն), իսկ մնացածները գործածվում են առավելաբար աշխարհաբար թարգմանությամբ:

Ս. Էջվիածնի Գևորգյան Հոգևոր Ճեմարանի գրաբարի դասախոս Պետրոս Բեդիրյանը երկար տարիների ընթացքում մեկիկ-մեկիկ հավաքել, ի մի է բերել հայերենում գործածվող թևավոր խոսքերը, բացատրել դրանց իմաստները, ներկայացրել տարբերակները, այլալեզու համարժեքները: Այս ամենն արվել է մասնագիտական բարձր որակով:

Բառարանում զգալի է հայկական թևավոր խոսքերի տեսակարար կշիռը. ամբողջ գիրքը ներծծված է հայ դասական և ժամանակակից գրականությամբ: Ահա մի քանիսը՝ *հիմի է՛լ լռենք* (Ռ. Պատկանյան) - «էլի՞ հանդուրժենք. ինչքա՞ն լուռ մնանք», *նրբացուցիչ (մեղմացուցիչ) դեպք հանցանաց* (Հ. Պարոնյան) - «մեղքը, հանցանքը, զանցանքը փոքր-ինչ արդարացնող, մեղմացնող հանգամանք» (հեզնակական), *սիրուհու չափ տենչալի, մահվան չափ անդիմադրելի* (Նար-Դոս) - «չափազանց գորավոր ապրում, պահանջ և այլն», *ուղեղային մորմոք* (Եղ. Չարենց) - «թյուր դատողություն, հիվանդ երևակայություն», *չաշխատեցի՞ր ամառը, ասա՛ ի՞նչ էր պատճառը* (Աթ. Խնկոյան) - «ասվում է ի հանդիմանություն անբանի, ծուլի» և այլն: Հայկական նյութի ընդգրկման տեսանկյունից դիտարկելիս բառարանի արժեքն ավելի է մեծանում:

Հայկական ծագում ունեցող մեծաթիվ թևավոր խոսքեր առաջին անգամ են բառարանային գրանցում ստանում, ուստի կարող են անսովոր թվալ կամ էլ տարակարծություն առաջ բերել: Մեր կարծիքով՝ որոշ դեպքերում այս կամ այն միավորը կարելի էր և թևավոր խոսք չհամարել, ինչպես՝ *անցի՛ր, սև՛ ամպ, դու իմ սրտից, բացվի՛ր, երկի՛նք կապուտակ* (Հովհ. Հովհաննիսյան) - «լավ օրերի հույս է արտահայտում», *չոռ ուտեիր՝ լավ չէ՛ր, հը՞, ցավ ուտեիր՝ լավ չէ՛ր, հը՞* (Դ. Դեմիրճյան) - «ասվում է մեկին, որ շատ ուտելուց հետո վատ է զգում», *ա՛յ դու ուտես չոռի մեծը* (Աթ. Խնկոյան) - «ասվում է, երբ մեկն անհետատեսորեն մեծ սխալ է գործում», *ա՛խ, հայրենի քարի վրա լեզուն կտրած հավքն էլ կերգի* (Հովհ. Շիրազ) - «հայրենիքի քաղցրությունը շեշտող խոսք է» և այլն: Ուրիշները կարող են այլ խոսքեր մատնանշել, բայց դա բոլորովին չի սովորում կատարված հսկայածավալ աշխատանքը: Շրջապատությունների բառարանից հետո Պ. Բեդիրյանը հաջորդ հաջողված բառարանն է հրապարակ բերում:

Հայ ընթերցողը հաճույքով պիտի մտնի հայերեն պատկերավոր խոսքի այս գանձարանը և կարդա (այո՛, կարդա), ընդլայնի իր մտահորիզոնն ու հարստացնի իր խոսքը՝ առավել արտահայտչական ու բովանդակալից դարձնելով այն:

Պետրոս Բեդիրյանի «Հայերեն թևավոր խոսքեր» բառարանը վստահաբար կարելի է համարել հայերենագիտության վերջին տարիների ձեռքբերումներից մեկը: